

MEMÒRIA DEL PROJECTE GIBET

2009-2010

JUNY 2010

Societat Històrico Arqueològica "Martí i Bella"
Ciutadella de Menorca

Societat Històrico-Arqueològica
MARTÍ I BELLA

GIBET
grup d'intervenció
sobre béns etnològics

0. INDEX

I. INTRODUCCIÓ

1 Projecte Gibet	3
2 Relació de béns intervinguts.....	4
3 Equip de treball	4

INTERVENCIONS

II. CEMENTERI CIVIL DE CIUTADELLA	6
III. PONT DE BESTIAR DE LA RONDA SUD	28
IV. BARRACA DE BESTIAR DE LA RONDA SUD	36

I. INTRODUCCIÓ

1. Projecte Gibet per a la participació de voluntaris en la recuperació de béns etnològics de Menorca.

El patrimoni d'interès etnològic de Menorca constitueix, per una banda, una de les principals característiques del paisatge de l'illa. Per altra banda, paradoxalment, aquest grup de béns conforma el que podríem denominar *germà pobre* del Patrimoni Històric de Menorca.

La ingent quantitat de jaciments arqueològics ha fet que aquesta sèrie de béns no hagin merescut la suficient atenció de les administracions ni de la societat en general. Els recursos en cultura i patrimoni, sempre escassos, han fet que aquests elements estiguin en un segon, tercer o quart ordre de prioritats, si bé s'han de reconèixer importants esforços, sempre puntuals, en la recuperació d'uns béns tan definitoris del caràcter i paisatge menorquins. Les barraques i ponts de bestiar, les eres, els bouers, la paret seca, els camins i tants d'altres elements substancials a la vida de l'home, conformen un patrimoni d'especial importància en la especial configuració de l'illa, i en la seva diferenciació.

Per tot açò, la Societat Historicoarqueològica Martí i Bella ha engegat el projecte GIBET (Grup d'Intervenció sobre Béns Etnològics) destinat a la recuperació de béns d'interès etnològic en greu perill de destrucció o deteriorament de la nostra illa, basat en la participació lliure i desinteressada de persones que volen destinar un poc de temps i esforç a una causa que creiem prou important: la conservació d'aquests béns com a part del nostre Patrimoni Històric.

El primer projecte desenvolupat correspon a l'exercici 2009-2010, amb el qual s'ha pretès no tan sols la recuperació d'una sèrie de béns històrics, sinó també, i pot ser el més important, contribuir al seu coneixement i conscienciar a la nostra societat

SOCIETAT HISTÒRICO ARQUEOLÒGICA «MARTÍ I BELLA »

Plaça des Born, 19 :: 07760 – Ciutadella

Telèfon 971-385753 :: a/e: shamartibella@gmail.com :: <http://shamartibella.wordpress.com>

que el patrimoni històric és cosa de tots, i que la seva conservació és molt més important del que creiem, com s'està veient, pel futur de la nostra illa. S'ha comptat, per açò, amb la col·laboració, igualment desinteressada, de diferents professionals que han dirigit les feines que es tenien previstes desenvolupar, les quals s'han portat a terme entre els mesos d'octubre de 2009 i abril de 2010.

El Projecte Gibet 2009-2010 ha estat autoritzat per l'administració competent en matèria de patrimoni històric de Menorca atesa la Resolució 2009/182, de data de 27 d'octubre de 2009, emesa pel Departament de Cultura, Patrimoni, Educació i Joventut del Consell Insular de Menorca (amb registre de sortida del CIME núm. 18434 de 4 de novembre de 2009).

2. Relació de béns intervinguts

Els béns intervinguts en la campanya Gibet 2009-2010 han estat els següents:

- El Cementeri Civil (codi CIU/B-E078 de l'inventari d'Antoni Camps; codi CIU-A69 / núm. inventari: 001869 del CIME).

- El pont de bestiar de la Ronda Sud (codi CIU/B-E118 de l'inventari d'Antoni Camps).

Per altra banda, no s'ha intervingut en la barraqueta de porquim de la Ronda Sud (codi CIU/B-E081 de l'inventari d'Antoni Camps) per manca de temps, i s'han iniciat les tasques de recuperació de la barraca de bestiar de la Ronda Sud (codi CIU/B-E159 de l'inventari d'Antoni Camps; codi TAM-E01 del CIME), que no s'han pogut concloure també per manca de temps.

3. Equip de treball

L'equip directiu de la intervenció ha estat format per:

- **Guillem Torres Triay** (coordinador)
- **Víctor Marugán** (director d'obra de pedra)
- **Tobal Torres Canet** (director d'obra de paret seca)
- **Gabriel Moll Marquès** (director d'obra de construcció)
- **Antoni Camps Extremera** (arqueòleg, tècnic en patrimoni, responsable catàlegs i projectes)
- **Esperança Pons Mesquida** (responsable de documentació i comunicacions),
- **Agustín Petschen** (arquitecte)
- **Josep Mascaró Pons** (llicenciat en belles arts)

SOCIETAT HISTÒRICO ARQUEOLÒGICA «MARTÍ I BELLA »

Plaça des Born, 19 :: 07760 – Ciutadella

Telèfon 971-385753 :: a/e: shamartibella@gmail.com :: <http://shamartibella.wordpress.com>

Han col·laborat també amb l'equip directiu:

- Federica Mahien (paredadora)
- Pere Carretero Bagur

L'equip de voluntaris ha estat format per: Joan Allés, Paulín Amorós Fedelich, Yosune Arriaran, Nuria Bueso, Josep Caules Coll, Saveria Chierici, Alberto Coll Arredondo, Juan Elorduy Hernández-Vaquero, Gerard Febrer Pons, Francisco Garcia Serena, Josep Gornés Gomis, Llorenç Mercadal Llorens, Antoni Moll Marquès, Magdalena Pons Andreu, Lucia Pons Bagur, Anna Porta Millàs, Mercedes Quetglas Jansa, Alejandro Rotger Pons, Inés Sanpedro, Custodia Villalobos Pallicer, Josep Juaneda Villalonga, Esperanza Seguí Comellas, Esperança Vinent Galmés, Javier Garcia Pons, Antonia Bagur Taltavull.

Les entitats col·laboradores han estat:

- Construtot Bagur S.L.
- Excavacions Taltavull
- Mútua d'Assegurances La Previsión Laboral
- Consergeria del Cercle Artístic Born Nou S.L.

Cal agrair, també, la col·laboració de les administracions públiques dels béns intervinguts: l'Ajuntament de Ciutadella de Menorca, titular del Cementeri Civil, i el Consell Insular de Menorca, titular de la resta de béns sobre els quals s'ha intervingut en la campanya Gibet 2009-2010.

4. Dades d'execució de la intervenció

La campanya 2009-2010 s'ha desenvolupat en les següents dates: 18 d'octubre de 2009, 15 de novembre de 2009, 20 de desembre de 2009, 24 de gener de 2010, 21 de febrer de 2010, 28 de març de 2010 i 25 d'abril de 2010.

II. LA INTERVENCIÓ EN EL CEMENTERI CIVIL (CIU-A69)

1. Dades identificatives

Tipologia: Cementiri.

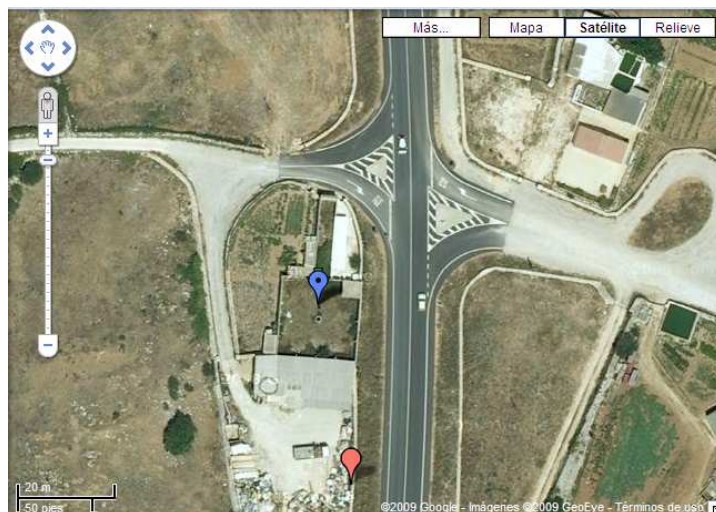
Denominació: "Es Cementiri Civil" / "es Cementeri des Laics" / "es Cementeri Neutre" / "es Cementiri des Protestants" / "es Cementeri d'ets Ases".

Localització: -.

Nom del lloc/adreça: Camí de Binipati/camí de Sant Jordi, s/núm. Ciutadella de Menorca (Illes Balears).

Coordenades UTM: 4428460-572625 .

Coordenades geogràfiques: 40° 0' 9.11'' N 3° 51' 2.88'' E.

Accés: Ronda Sud (RC-2); camí de Binipati/camí de Sant Jordi.

Ubicació: 130 m al S de la rotonda de l'avinguda de Josep Mascaró Pasarius que dóna accés a l'avinguda de Palma de Mallorca i al camí de Sant Jordi-Ronda Sud-camí de La Trinitat/camí de Binipati; tot just al costat del tram de carretera que connecta l'avinguda de Palma de Mallorca amb la Ronda Sud (RC-2).

Classificació del sòl: Sòl rústic comú; Sòl Rústic de Règim General (SRC-RG). Àrea de Transició.

Referència cadastral: Polígon 17, parcel·la 101, subparcel·la a. Referència cadastral: 07015A017001010000OH.

Titularitat/propietat: Ajuntament de Ciutadella de Menorca. Plaça des Born, núm. 15. 07760. Ciutadella de Menorca (Illes Balears).

Catalogacions:

- "Catalogació dels Cementiris Històrics de Menorca". Consell Insular de Menorca. L. Guasteví Olives (2001). Codi: núm. 20.

- "Catàleg del Patrimoni Històric Cultural Immoble de Menorca (ALIA)". Consell

SOCIETAT HISTÒRICO ARQUEOLÒGICA «MARTÍ I BELLA »

Plaça des Born, 19 :: 07760 – Ciutadella

Telèfon 971-385753 :: a/e: shamartibella@gmail.com :: <http://shamartibella.wordpress.com>

Insular de Menorca (2004). Codi: CIU-A69. Núm. inventari: 001869.

- "Catàleg de construccions de caràcter etnològic de l'àrea de l'eixample i de l'extraradi del nucli urbà de Ciutadella de Menorca". A. Camps Extremera (2009). Codi: CIU/B-E078.

Declaració BIC/Bé catalogat: No.

Inclòs a l'inventari de Protecció del Patrimoni Històric de Ciutadella: No.

Grau d'interès i/o estat de conservació segons l'IPPHC: -.

Protecció proposada segons l'IPPHC: -.

Protecció jurídica:

- Llei 12/1998, de 21 de desembre, del Patrimoni Històric de les Illes Balears (BOCAIB núm. 165 de 29 de desembre de 1998). Articles 22, 23, 24 i 25.

2. Dades descriptives

Recinte funerari de construcció molt senzilla, sense concessions estilístiques significatives en tota la construcció excepte en la concepció de la façana i en la portalada d'accés. La construcció està constituïda pel volum de la façana, on hi ha la portalada que dóna accés al recinte, un passadís i el recinte funerari pròpiament dit. Aquests elements es distribueixen en estricta simetria, fet que ens indica que tracta d'una construcció de nova planta de concepció volumètrica unitària. La construcció està feta amb carreus de marès fixats amb morter, els qual es recolzen en una filada de cantons col·locats de pla.

El volum de la façana té una alçada superior a la resta de murs de l'edificació, i es troba encarada amb el camí de Binipati, en el marge sud, i orientada al nord. La façana té una amplària de 3,65 m i una altura màxima de 4,30 m. Centrada en la façana, s'obre una portalada gran amb arc rebaixat d'una amplària de 1,73 m i d'una altura de 2,45 m. L'arc té una altura màxima de 0,50 m des de la línia d'arrencada, el qual dóna a la portalada una alçada màxima des del nivell del terra de 2,95 m. La façana presenta diferents motius decoratius de concepció molt senzilla, realitzats amb peces de marès perfectament desbastades i originàriament concebudes per anar vistes. La portalada està delimitada per una cornisa motllurada de quatre esglaons en angle recte. La part inferior del mur de la façana presenta sòcol llis sobresortit de pedra vista de 0,50 m d'altura. A banda i banda de la portalada, a poca distància dels extrems de la façana i partint de la part superior del sòcol, hi ha sengles pilastres amb decoració de vuit esglaons cadascuna. La part superior de la façana està rematada amb una cornisa sobresortida i molt pronunciada que va de banda a banda de l'enfront, que s'aixeca a 3,40 m respecte al nivell del terra, i del qual parteix un àmpit acabat amb una cornisa senzilla de secció rectangular.

SOCIETAT HISTÒRICO ARQUEOLÒGICA «MARTÍ I BELLA »

Plaça des Born, 19 :: 07760 – Ciutadella

Telèfon 971-385753 :: a/e: shamartibella@gmail.com :: <http://shamartibella.wordpress.com>

El parament de la façana es troba a una cota inferior a la dels elements decoratius (cornisa de la porta, sòcol, pilastres, cornisa superior i remat de l'àmpit), i construït amb carreus de marès menys desbastats. S'aprecien en el parament, les restes molt deteriorades d'un revoc realitzat amb una barreja casolana de arena, sauló i calç. Tot indica que la façana va ser concebuda per anar arrebossada amb aquest morter, excepte els elements que sobresurten del parament. Malgrat tot, s'ha detectat que patí modificacions en la seva concepció original en els últims moments d'ús del cementiri. Tota la superfície de la façana, inclòs els elements ornamentals, foren encalats en successives ocasions; l'última encalada es va fer amb una barreja de calç i ciment que donà a l'enfront una tonalitat grisa. Els murs interiors de la portalada i l'intradós de l'arc també presenten restes de revoc i de successives capes de calç. Tot indica que el fet d'encalar la façana no es va perllongar en el temps, ja que es difícil d'apreciar i, amb el temps, pràcticament ha desaparegut. També es pot apreciar una lleugera modificació en la concepció original de la cornisa superior de la façana. Originàriament, la part superior d'aquesta cornisa era completament horitzontal; al damunt es va fixar una filada de peces de marès de secció triangular que li donaren el rost necessari per facilitar l'evacuació de l'aigua de pluja.

Els desnivells entre els dos extrems dels punts més alt de la façana i la part superior dels murs que tanquen el passadís d'accés al recinte es salven amb sengles murets de forma triangular realitzats amb carreus de marès. Davant la façana d'accés al recinte hi ha una andana de còdols de pedra viva. A banda i banda de la porta hi ha les restes molt deteriorades de galfons de ferro encastats en els murs, els quals ens indiquen que l'accés principal al recinte estava tancat amb una porta de dues fulles. La porta original ha desaparegut. Els testimonis gràfics dels quals disposam ens indiquen que la darrera porta que hi va haver era de fusta pintada de color verd, de dues fulles rectangulars, amb sis vares verticals cadascuna i un travesser horitzontal. Aquesta porta es tancava amb un pastell de ferro i amb una tancadura de clau. Es fixava a la part superior amb un travesser horitzontal de llenya que anava encastat a banda i banda dels murs que delimiten la portalada.

La portalada principal del cementiri dona accés a un passadís que posa en comunicació el camí de Binipati amb el recinte funerari. El passadís té l'amplària de la façana, per la qual cosa els murs que el tanquen a banda i banda parteixen dels paraments laterals de l'enfront i s'alineen amb aquests. El passadís és de planta rectangular, té una amplària de 3 m i una longitud de 16,50 m. Està delimitat per dos murs paral·lels de carreus de marès de 2,42 m d'alçada aproximada. Els murs interiors no presenten traces ni de revoc ni de calç. El pis és de terra, i les irregularitats i els afloraments de la roca mare s'han rebaixat deixant-los a la mateixa cota que la resta del pis del passadís. A banda i banda hi ha

SOCIETAT HISTÒRICO ARQUEOLÒGICA «MARTÍ I BELLA »

Plaça des Born, 19 :: 07760 – Ciutadella

Telèfon 971-385753 :: a/e: shamartibella@gmail.com :: <http://shamartibella.wordpress.com>

sengles pasteretes de la llargària del passadís. Les pasteretes, destinades a ramells ornamentals, estan molt deteriorades i estan fetes amb pedres sense desbastar o amb fragments de pedres reutilitzades encastades al terra.

En l'extrem sud del passadís hi ha una segona portalada, la qual dóna accés al recinte funerari pròpiament dit. El mur on hi ha aquesta segona porta és lleugerament més alt que la resta de murs que tanquen el recinte funerari, els quals superen en altura als del passadís. En el centre, i alineada amb portalada principal, hi ha una portalada gran amb arc rebaixat i sense cap tipus de decoració. El tram de mur on hi ha la portalada té una alçada de 3 m; la portalada té una amplària de 2 m i una altura de 2,38 m; l'arc té una altura màxima de 0,45 m des de la línia d'arrencada, el qual dóna a la portalada una alçada màxima des del nivell del terra de 2,83 m. A banda i banda, hi ha les restes molt oxidades de galfons de ferro, fet que ens indica que aquest accés anava tancat amb una barrera o porta de ferro o de fusta de dues fulles.

El recinte funerari és de planta quadrada, de 13 m de llargària per 13 m d'amplària, i està tancat amb murs de carreus de marès de 2,70 m d'alçada i sense cap tipus de revoc o calç en els paraments interiors. Alguns dels carreus presenten traces de reutilització, i les irregularitats dels carreus s'han reblert amb pedres petites encastades i amb morter. En els murs interiors del recinte es distribueixen a distàncies equidistants un total de nou contraforts simples de secció rectangular, fets amb una superposició de carreus de marès amb acabament superior de forma apuntada. N'hi ha un en el mur nord, tres en el mur oest, tres en el mur sud i dos en el mur est. Els contraforts tenen una amplària de 0,27 m i una altura màxima de 2,40 m.

En el centre del recinte, i alineat amb les dues portalades d'accés, hi ha la boca d'un pou, element indispensable per a l'obtenció de l'aigua necessària per a la realització d'autòpsies i pel manteniment del cementiri. La boca del pou està delimitada per una estructura de carreus de pedra viva i de planta octogonal, d'1,30 m d'amplària, 1,30 m de llargària i 0,86 m d'alçada. La boca és octogonal i s'obre en la superfície superior horitzontal de l'estructura. Als voltants d'aquesta obertura hi ha una rebava picada a la pedra. No hi ha traces d'haver-hi hagut una estructura que sostingués una corriola per pouar l'aigua. El coll del pou és circular i està picat a la roca mare. A una profunditat d'uns quatre metres, el coll s'eixampla, per després aprofundir-se fins arribar al nivell freàtic. Açò ens indica que va ser concebut originàriament com a cisterna, és a dir, que es nodria d'aigua de pluja. Aquesta cisterna fou reconvertida en pou, tot excavat l'olla de la cisterna fins arribar al nivell freàtic. Actualment el pou està completament sec i, possiblement, ple d'escombraries i deixalles. Desconeixem la seva profunditat.

En la raconada nord-est del recinte, i adossada als murs que el tanquen, hi ha una petita construcció de carreus de marès, molt deteriorada, que anava destinada a dipòsit funerari i a sala d'autòpsies. Els murs d'aquest volum són un poquet més alts que els del recinte funerari; tenen una altura de 3 m aproximadament, i unes dimensions de 3,25 m en el mur oest i 3,85 m en el mur sud. En el mur oest s'obre una porta rectangular centrada. El pis interior es troba a una cota lleugerament superior al del recinte funerari. La coberta és de peces de marès recolzades a sobre d'un forjat de cinc bigues de formigó amb estructura interior de ferro, molt deteriorades. La teulada exterior està cimentada i és completament plana, amb un lleuger rost per a l'evacuació de l'aigua de pluja (hi ha un tub de desaigua que aboca l'aigua cap a l'interior del recinte funerari). En el centre de l'habitació hi ha un llit rectangular d'1,80 m de llargària per 0,65 m d'amplària i 0,80 m d'altura. Aquest llit està construït amb carreus de marès coberts amb morter de ciment i pintat de blanc; l'interior és massís i està reblert de pedreny; al damunt hi hauria, possiblement, una peça de marbre, que ha estat espoliada. Els carreus de marès de la part superior dels murs del dipòsit funerari es troben fixats entre si amb ciment modern, el que que ens indica que la coberta actual correspon una rehabilitació realitzada en èpoques més recents. Tot indica que el llit de pedra que hi ha dintre es va fer, o va ser reparat, en el mateix moment que la coberta, ja que també està arrebossat amb ciment modern. Alguns dels carreus de la coberta del dipòsit presenten restes de calç, fet que ens indica que les peces de marès utilitzades per a la rehabilitació foren extreïdes d'altres construccions.

Entre la segona portalada d'accés al recinte funerari i la boca del pou hi ha la cripta o fossa comuna per a la deposició dels cossos. És una fossa subterrània, excavada a la roca mare tot eliminat l'estrat de terra que hi havia al damunt. Tot indica que aquest element ha patit algunes modificacions al llarg del temps. Actualment, la cripta és de planta rectangular, d'uniques dimensions de 3 m de llargària per 2,50 m d'amplària i d'una profunditat de 2,50 m respecte al pis del recinte. Els murs interiors són completament verticals i el terra horitzontal, perfectament anivellat. Els murs sud, est i oest són la roca mare repicada, mentre que el mur nord és un mur de carreus de marès fixats amb ciment modern (fet que ens podria indicar la reducció de les dimensions de la fossa i la modificació de l'accés). En els murs est i oest de la cripta s'aprecien sengles línies d'arrancada d'una volta de mig punt, que ha desaparegut. La coberta actual, fruit d'una reforma més recent, substituiria a la volta original. La coberta actual és plana, feta amb peces rectangulars de marès recolzades sobre un forjat de bigues de formigó amb estructura interna de ferro. La coberta resta a la mateixa cota que el pis del recinte funerari del cementeri, i és on s'obre l'accés a la cripta. Aquest és quadrat i ha perdut la llosa de tancament. A l'interior de la cripta tan sols es conserva un armari, adossat al mur sud, el qual està fet amb peces rectangulars de marès fixades amb ciment modern.

SOCIETAT HISTÒRICO ARQUEOLÒGICA «MARTÍ I BELLA »

Plaça des Born, 19 :: 07760 – Ciutadella

Telèfon 971-385753 :: a/e: shamartibella@gmail.com :: <http://shamartibella.wordpress.com>

En el moment d'iniciar la intervenció, el recinte funerari es trobava completament abandonat. Els elements construïts patien la degradació pròpia del pas del temps i la manca de manteniment, i algunes peces de marès del volum de la façana i dels murs que tanquen el recinte es trobaven molt llebetjades i erosionades. El revoc de la façana pràcticament havia desaparegut. La façana exterior es trobava molt ennegrida per la proliferació de líquens i per la humitat. Els carreus de marès del mur interior del volum de la façana s'han trobat, també, força llebetjats i erosionats. El morter que ajuntava les peces de marès de la portalada també es trobava molt deteriorat, encara que no es detectà que perillàs la integritat de l'estructura.

El passadís d'accés al recinte funerari estava completament tapat de vegetació i de tot tipus de deixalles. Les pasteretes del passadís també es trobaren molt malmeses.

En el recinte funerari hi proliferava la vegetació. Hi havia dos ullastres; un d'ells creixia als voltants del pou. Els carreus de marès de la façana de la sala d'autòpsies també es trobaren molt malmesos, i les bigues de la coberta molt deteriorades per la humitat i el pas del temps. La cripta s'ha trobat reblerta de fems i deixalles i la coberta pateix el mateix grau de degradació que la sala d'autòpsies. Els murs exteriors del recinte funerari i del passadís presenten adossaments de construccions recents.

3. Dades històriques i etnològiques

Fins a finals del segle XVIII era costum en el món catòlic que els enterraments es realitzassin en el subsòl de les esglésies. Fou en aquest moment quan la Reial Ordre de Carles III del 3 d'abril de 1789 prohibí aquesta tradició per motius sanitaris; l'augment de la població i les olors insuportables que es concentraven dins els edificis religiosos - focus de nombroses epidèmies - obligaren a prendre mesures urgents per accelerar la construcció dels cementiris en llocs apartats dels nuclis de les ciutats. La major part dels actuals cementiris menorquins es començaren a construir durant la primera meitat del segle XIX. L'inici de la construcció del primer cementiri catòlic extramurs de Ciutadella no va estar mancat de polèmiques, ja que la gent renegava de fer-se enterrar en llocs allunyats de les esglésies com havia estat costum fins a llavors.

El 26 de maig de 1834, durant l'alcaldia de Marc Squella Martorell, es va acordar la construcció del nou cementeri en el camí de Binipati. El 13 de juny del mateix

SOCIETAT HISTÒRICO ARQUEOLÒGICA «MARTÍ I BELLA »

Plaça des Born, 19 :: 07760 – Ciutadella

Telèfon 971-385753 :: a/e: shamartibella@gmail.com :: <http://shamartibella.wordpress.com>

any, el Governador Civil de Menorca ordenà que s'iniciassin les obres. Van ser adjudicades al mestre d'obres Antoni Gracias. El 23 de gener de 1835 es va creà una comissió directiva per a la gestió del cementiri, integrada pel paborde Joan Rosas, i per Jaume Sastre i Ramon Gelabert. El 23 de juny de 1837, durant l'alcaldia de Carles Teodor Pagani, l'Ajuntament aprovà donar sepultura als morts en el nou recinte funerari. Sense haver estat conclòs, el recinte va ser inaugurat i beneït l'11 de febrer de 1838 pel reverend Vicenç Papelcudi Carreras. El 23 de febrer de 1838 es van realitzar els primers enterraments: els fillets Maria Bagur Piris, de 13 mesos, i Sebastià Moll Lliteras, de 12 mesos. Foren enterrats pel fesser Joan Cavaller Nin, que ocupà el càrrec des del 1838 fins el 1876¹.

A llarg de la dècada de 1840 es varen anar fent obres de millora i de reforma del recinte. L'11 de novembre de 1872, l'alcalde Joan Trèmol Faner va acordar la realització de la primera ampliació del recinte antic. El nou tram va ser inaugurat i beneït pel reverend Josep Marquès Gener el 23 de març de 1873, encara que les obres s'anaren succeint al llarg dels anys següents. El 6 d'octubre de 1920 es va acordar l'edificació de la capella, la sala d'autòpsies o dipòsit, l'habitatge del fesser i la façana d'entrada al cementeri. Les obres es van concloure el 1923. El tercer tram del cementeri es va realitzar durant l'alcaldia de Josep Al·lès Quintana, i fou inaugurat el 13 d'octubre de 1958 sota la benedicció del bisbe Bartomeu Pascual Marroig².

La saturació del vell cementeri ja en la dècada de 1980 va obligar a la construcció d'una nova necròpolis. La seva construcció va ser adjudicada el 10 de gener de 1991 a l'empresa constructora Edifincas Menorca S.L. El nou cementeri, situat en el camí Vell, es va inaugurar l'1 de maig de 1993, essent beneït pel bisbe Francesc Xavier Ciuraneta i Aymí.

El 13 de juny de 1881, durant l'alcaldia de Gaspar Jorge Saura Carreras, l'Ajuntament de Ciutadella va acordar la construcció d'un cementiri civil de conformitat a les disposicions de la Reial Ordre de 29 d'abril de 1855, i les que s'aprovaren en posterioritat, que obligava als municipis a construir aquest tipus de cementiri per enterrar als no-catòlics. L'Ajuntament va acordar destinar una porció de terreny contigua al cementiri catòlic per aquest fi, i els plànols van ser aprovats l'11 de juny de 1881. La ubicació d'aquest nou cementiri no quedà exempta de polèmica i, finalment, el 2 d'octubre de 1881 s'autoritza l'acceptació de l'escriptura d'adquisició d'uns terrenys situats en el mateix camí de Binipati però a una distància prudencial del cementeri catòlic per a la construcció d'aquest recinte funerari. El 7 de novembre de 1881 es va acordar edificar-hi el nou cementeri. En la mateixa data, s'aprovaren els plànols presentats pel president de la comissió del cementeri, realitzats per Ramon Cavaller Gelabert. Les obres van ser finalitzades el 31 de maig de 1882³. La construcció, ja des del principi, va ser

molt modesta i patí poques remodelació en els anys successius. Durant els anys que romangué en ús, el manteniment d'aquest cementiri va ser responsabilitat de la comissió responsable del cementiri principal, presidida per l'alcalde, i la seva execució va anar a càrrec del mateix fosser⁴. A partir d'aquest moment, aquest recinte fou conegut com "es cementiri des laics", "es cementiri civil" o "es cementiri neutre", o més popularment com "es cementiri des protestats" o "es cementiri d'ets ases".

El cementiri va funcionar quasi durant 50 anys, i deixa d'utilitzar-se amb la proclamació de la II República el mes d'abril de 1931. El 13 d'octubre de 1932, i després de la secularització del Cementiri Catòlic, ara neutre o municipal, s'acordà l'exhumació de les despulles dels cossos que allà s'hi havien enterrat al llarg dels anys per traslladar-les al Cementiri Vell, tot deixant clausurat el vell cementiri civil. Els familiars dels inhumats van ser autoritzats a adquirir nínxols i, els qui no ho feren, van veure sepultar les despulles dels seus familiars en el nínxol 235, de propietat municipal⁵.

Després de la Guerra Civil el cementiri protestant es trobava en molt mal estat de conservació. Amb l'adveniment de la Dictadura de Franco, durant la qual l'Església exercí una enorme influència en tots els aspectes de la vida civil, s'ordenà la realització d'algunes millores en el vell cementiri dels protestants per acollir-hi les despulles dels dissidents al règim i a la religió catòlica i dels suïcides. El cementiri, ara conegut entre la població com "es cementiri d'ets ases", s'utilitzà ocasionalment per aquest fi durant la dècada de 1940⁶. El darrer enterrament va tenir lloc l'any 1958, per ordre expressa de la diòcesi menorquina i durant el bisbat de Bartomeu Pascual Marroig. Cap el 1970, les despulles dels cossos enterrats amb posterioritat a la Guerra Civil van ser traslladats al cementiri municipal⁷, moment a partir del qual el cementiri dels protestants fou abandonat de manera definitiva⁸.

Notes:

¹MERCADAL, Joan (1992). "Història d'un cementiri". *Cap de Ponent*, núm. 59, de 3 d'octubre de 1992. Ciutadella de Menorca. Pàg. 7.

²MERCADAL, Joan (1992). *op. cit.* MERCADAL, Joan (1998). "Enterraments". *Cap de Ponent*, núm. 368, de 30 d'octubre de 1998. Ciutadella de Menorca. Pàg. 15. En relació a la història del Cementiri Catòlic de Ciutadella, veure també: BONET, Antoni (1992). *Els cementeris i enterraments*. Ed. Menorca. Maó; CAVALLER PIRIS, José (1941). *Necrópolis. Cementerio Católico de Ciudadela (1838-1938)*. Impremta Al·lès. Ciutadella de Menorca; HERNÁNDEZ SANZ, Francisco (1911). *Guia de Menorca*. Ateneu Científic i Literari de Maó. Maó; RIUDAVETS I TUDURÍ, Pedro (1885-1888). *Historia de la Isla de Menorca*. Impremta Fàbregues. Maó; i SASTRE PORTELLA, Florenci (1990). "Campo Santo". *Cap de Ponent. Revista Cultural Quinzenal*, núm. 4, de 15 de novembre de 1990. Ciutadella de Menorca. Pàg. 19.

³CAVALLER PIRIS, José (1941). *Necrópolis. Cementerio Católico de Ciudadela. 1838-1938*. Impremta

Al lès. Ciutadella. Pàg. 27-28. En relació a la construcció d'aquest cementeri, P. Riudavets diu: "*Las exigencias de la actual sociedad, que trastorna todo el pasado, sin mejorar lo existente, ha traído la necesidad de aprontar otra necrópolis para los anti-católicos, que también los hay entre los ciudadanos, de suyo tan religiosos*", i indica que va ser erigit el 1880 [RIUDAVETS I TUDURÍ, P. (1885-1888). *Historia de la Isla de Menorca*. Impremta Fàbregues. Maó].

⁴Des de la seva construcció fins l'adveniment de la II República, el manteniment del cementeri civil fou responsabilitat dels fossers Pau Amorós (1876-1883), Andreu Cortes Casanovas (1883-1913), Josep Salord Gelabert (1914-1918), Joan Benejam Casanovas (1919-1929) i Joan Torres Barceló (1929-1939). Joan Torres Barceló fou el responsable de l'exhumació dels cossos allà enterrats entre 1883 i 1931. Entre 1931 i 1939 el cementeri romangué clausurat i, conseqüentment, abandonat. A partir de 1939, els responsables del manteniment del cementeri foren Joan Pirís Benejam (1939-1965) i Jaume Llabrés Capó (1965-1995). Fou definitivament abandonat cap a l'any 1970, després de ser buidat completament.

⁵CAVALLER PIRIS, José (1941). *op. cit.* Pàg. 28.

⁶En relació a l'ús del cementeri en els anys immediatament posteriors al final de la Guerra Civil, disposam de poca o quasi nul·la documentació escrita. En una entrevista mantinguda amb Pilar Pirís Pons, filla del fosser en el període 1939-1965, ens informa que, poc després de la guerra, el seu pare, amb l'ajut d'un manobre, va fer algunes millores en el cementeri dels protestants per que les cobertes amenaçaven runa. Ella i el seu marit, Ulises Mascaró Cortes, ens asseguren que el 1946, any en que van començar a festejar, en el cementeri dels protestants hi havia dues persones enterrades: un que, per qüestions ideològiques, ho havia sol·licitat expressament abans de morir, i un altre que s'havia suïcidat. Els identifiquen com Toni Torres i un tal Guillem "Punta", respectivament.

⁷En relació amb aquest darrer enterrament, disposam de la informació proporcionada per Juanita Caules Fernández i Esperança Llopis Caules, filla i néta respectivament del difunt. Fou Rafael Caules Benejam i va ser enterrat allà l'any 1958. Ometrem els motius d'aquesta decisió, però podem afirmar que va ser un cas aïllat i excepcional que rebé fortes crítiques entre la població. Les entrevistades ens conten que, en memòria al difunt, van mantenir el cementeri net i enjardinat durant anys. Jaume Llabrés Capó, fosser en el període 1965-1995, ens informa a través d'una entrevista que, mentre en va ser responsable, no va rebre ordres d'enterrar-hi a ningú mai, ni tant sols els suïcides o els que havien viscut fora del preceptes de l'Església, els quals eren enterrats en fosses comunes. Ens informa, també, que poc després de ser nomenat fosser, rebé l'ordre de buidar el cementeri dels protestants. Ho va fer en un sol viatge, i les despulles dels que allà hi havien estat enterrats (segons Jaume Llabrés, no més de cinc persones), van ser dipositades en el nínxol familiar de Juanita Caules per expressa petició seva.

⁸En relació a l'ús del cementeri dels protestants en posterioritat a la Guerra Civil, hem d'agrair la informació proporcionada per: Jaume Llabrés Capó, fosser entre 1965 i 1995; Joan Bonet Vidal, de l'empresa Funerària Bonet S.C.P.; Juanita Caules Fernández i Esperança Llopis Caules, filla i néta, respectivament, de Rafael Caules Benejam, darrer difunt enterrat en el cementeri dels protestants; Joan Pirís Pons, fill de Joan Pirís Benejam, fosser entre 1939 i 1965; Pilar Pirís Pons i Ulises Mascaró Cortes, filla i gendre, respectivament, de Joan Pirís Benejam, fosser entre 1939 i 1965; Marc Pallicer Benejam, de l'Arxiu Diocesà de Menorca; i Florenci Sastre Portella, de l'Arxiu Històric Municipal de Ciutadella. També cal agrair la informació proporcionada pels propietaris de les finques veïnes, els quals ens recorden que quan el cementeri fou abandonat, serví de refugi del bestiar de l'hort d'en Perico des Forn, situat tot just al costat, i que després fou freqüentat per raons que més val ometre aquí. El darrer ús que es donà al cementeri evocà entre la població mals records i tot tipus de comentaris despectius i mal intencionats entorn a aquesta edificació; com exemple, el que inspirà el motiu decoratiu de les pilastres esglaonades de la façana per la seva disposició vertical en direcció cap el terra: l'escala que dur directe a l'Infern.

SOCIETAT HISTÒRICO ARQUEOLÒGICA «MARTÍ I BELLA »

Plaça des Born, 19 :: 07760 – Ciutadella

Telèfon 971-385753 :: a/e: shamartibella@gmail.com :: <http://shamartibella.wordpress.com>

4. Criteris de la intervenció

La recuperació del Cementeri Civil de Ciutadella ha tingut com a objectiu bàsic la realització de tasques de rehabilitació centrades en la consolidació i la conservació/manteniment del bé. S'entén com a tasques de consolidació totes aquelles que inclouen actuacions que tendeixen a afermar, assegurar i donar solidesa al bé. S'entén com a conservació i manteniment aquelles intervencions necessàries per esmenar el deteriorament produït en el temps per l'ús natural del bé i que no impliquen intervencions de rehabilitació (consolidació, restauració i restitució) o reforma (adequació i modernització).

Les tasques de consolidació han tingut com objectiu donar solidesa als elements actualment existents, tot dedicant una atenció especial a la consolidació de la façana d'accés al recinte. Les tasques de conservació i manteniment s'han centrat en la neteja de la vegetació existent a l'interior del recinte.

Paral·lelament es preveia, també, la realització d'una completa documentació gràfica i fotogràfica de la intervenció, la realització de la corresponent memòria i l'aixecament planimètric del bé.

Per altra banda es va preveure instar a l'administració titular del bé a reconstruir i instal·lar una porta de tancament en l'accés del recinte acord amb la tipologia del bé i amb la documentació històrica disponible i proposar-ne un ús acord amb els seus valors culturals.

Malgrat que no es preveia actuar en el subsòl del recinte, s'acordà la realització paral·lela a la intervenció d'un seguiment arqueològic d'obres per tal de detectar i, si esqueia, actuar reglamentàriament davant la possibilitat de localitzar despulles humanes o vestigis lapidaris en superfície.

A priori, no es preveia la realització de tasques de rehabilitació consistents en la restauració i la restitució del bé. S'entén com a restauració totes aquelles actuacions que tenen per objecte tornar el bé al seu estat original. S'entén com a restitució aquelles actuacions que tenen per objecte reemplaçar, reconstruir o renovar el bé. En qualsevol cas, s'han prioritzat les tasques de consolidació per damunt de les de restauració i restitució i només s'han realitzat les que han estat necessàries quan s'ha vist perillar la integritat del bé o quan s'ha detectat pèrdua o deteriorament dels seus valors culturals. En les tasques de consolidació i conservació s'ha respectant, en tant com ha estat possible, l'efecte del pas del temps i l'envelliment natural de la pedra. En cap cas es preveia realitzar tasques de reforma, és a dir, d'adequació i de modernització. S'entén per adequació

SOCIETAT HISTÒRICO ARQUEOLÒGICA «MARTÍ I BELLA »

Plaça des Born, 19 :: 07760 – Ciutadella

Telèfon 971-385753 :: a/e: shamartibella@gmail.com :: <http://shamartibella.wordpress.com>

totes aquelles intervencions que tendeixen a eliminar els elements disconformes amb els valors culturals i etnològics de la construcció i la seva substitució per altres que s'hi adeqüin.

Per a la consolidació i la conservació del bé els criteris d'intervenció que s'han adoptat han estat sempre l'ús de la tècnica i dels materials tradicionals en aquests tipus de construccions, tot respectant els elements existents i la tècnica de construcció i no emprar materials ni afegir volums que distorsionassin l'estructura ni la visió de conjunt del bé. Les tasques de consolidació s'han regit pels criteris de la visibilitat de les intervencions portades a terme en el bé i la reversibilitat i l'estabilitat dels materials utilitzats en la consolidació.

5. Descripció de la intervenció

L'estat de conservació del volum de la façana no era dolent, però el pas del temps hi havia anat deixant les seves empremtes. El revoc d'arena, sauló i calç de la façana principal es trobava molt deteriorat. Aquest morter casolà és de naturalesa poc consistent i, amb pas dels anys, s'ha anat desprenent del parament de marera irremeiable. Quan es van iniciar les tasques de recuperació del vell Cementeri civil, el revoc havia pràcticament desaparegut, tot quedant les peces de marès poc desbastades de sota a la vista. Així les coses, van sorgir molts d'interrogants a l'hora d'establir quins criteris d'intervenció en la façana s'havien de seguir. O bé no s'intervenien o s'eliminaven les restes del revoc original i es substituïa per un morter nou fet amb els mateixos materials que l'original. Amb l'objectiu de respectar al màxim la concepció primigènica de la façana, s'ha escollit la segona opció, repicant les poques i mal conservades restes del morter primigeni que hi quedaven tot substituint-lo per un morter casolà d'una barreja similar a l'original, feta amb arena, sauló i calç. S'ha afegit una mica de ciment blanc, per donar hidraulicitat i consistència a la preparació i una petita quantitat de maó vermell triturat per aconseguir un to unificador i per a què quedi integrat a les tonalitats cromàtiques dels maresos vists de la façana. Els elements ornamentals s'han deixat a la vista i, d'aquesta manera, s'ha recuperat la imatge que l'enfront presentava en el moment en què es va construir. També s'han cobert de morter els murs verticals de la part interior de la portalada per què també anaven arrebossades en el seu origen, mentre que l'intradós de l'arc s'ha deixat de pedra vista per què es troba molt erosionat i arrebossar-lo implicava reconstruir-lo quasi íntegrament.

Per a l'eliminació dels fongs i dels líquens dels elements decoratius en marès vist de la façana principal s'ha utilitzat una dissolució molt rebaixada d'aigua amb lleixiu aplicada amb esponja i raspall suaus.

SOCIETAT HISTÒRICO ARQUEOLÒGICA «MARTÍ I BELLA »

Plaça des Born, 19 :: 07760 – Ciutadella

Telèfon 971-385753 :: a/e: shamartibella@gmail.com :: <http://shamartibella.wordpress.com>

Quan s'han repicat les restes de morter de la part superior de la portalada, s'ha pogut descobrir que allà hi havia hagut algun tipus de cartell o rètol indicatiu de l'ús de l'edificació. En el costat endret s'han documentat quatre perforacions equidistants en el marès, disposades en rectangle, les quals s'havien reblert amb petites peces cilíndriques de llenya de pi que presentaven restes de peces de ferro. En el costat esquerra de la part superior de la portalada s'ha documentat el mateix tipus de perforació i amb la mateixa distribució que l'altra. Açò ens indica que damunt la portalada hi havia dos rètols rectangulars, possiblement de fusta, fixats en els angles al parament amb claus de ferro on hi hauria el nom del cementeri. Tot indica, també, que quan es van retirar aquests cartells, els forats es van tapar amb morter i es van cobrir primer amb calç blanca i després amb calç tenyida de color gris. Vist açò, podem assegurar que la desafecció del cementeri durant la II República va implicar l'eliminació dels rètols existents i que, després de la Guerra Civil, les seves empremtes quedaren ocultes sota les capes de calç i pintura del manteniment que es va fer en els anys següents. Aquest manteniment ens corrobora la continuïtat d'ús del cementeri, de manera esporàdica, al llarg de les dècades que seguiren a la Guerra Civil espanyola.

En relació al parament interior del volum de la façana, s'ha de dir que les peces de marès es trobaven molt llebetjades. S'ha optat per mantenir-ne l'aspecte actual, consolidant-les amb diferents emprimacions d'aigua de calç.

S'ha optat, també, per instal·lar una porta o barrera per controlar l'accés a l'interior del recinte. A tal efecte, s'ha construït una porta nova tot partint de l'únic testimoni gràfic del qual disposam: la fotografia publicada a l'obra de J. Cavaller Piris, presa cap a l'any 1941. La porta fotografiada repeteix el disseny de les portes dels panteons del recinte semicircular del Cementeri Vell de Ciutadella, el qual es començà a construir a partir de 1873. La probabilitat de que la porta fotografiada fos la original és molt elevada, i més si tenim en compte que en el moment en què es va fer tan sols tenia seixanta anys d'antiguitat i, possiblement, no es canvià mai (de fet, les del Cementeri Vell, amb més de 120 anys d'història, no s'han renovat). La porta nova, encarregada a l'empresa Fusteria Bagur de Ciutadella i finançada per l'Ajuntament de Ciutadella, s'ha construït amb llenya de teca i s'ha pintat amb esmalt verd carruatge amb pistola.

Atès que els punts de fixació de la porta al volum de la façana es trobaven molt deteriorats i que no tenien suport on recolzar-se, s'ha optat per rebaixar algunes de les peces que delimiten la portalada en el mur interior de la façana, i reblir-ho amb un folre fet amb peces de marès primes i envellides fixades amb morter i ciment. Aquesta ha estat una solució ràpida i econòmica que ha estalviat la feina de restituir la totalitat dels carreus deteriorats tot aconseguint el mateix efecte

SOCIETAT HISTÒRICO ARQUEOLÒGICA «MARTÍ I BELLA »

Plaça des Born, 19 :: 07760 – Ciutadella

Telèfon 971-385753 :: a/e: shamartibella@gmail.com :: <http://shamartibella.wordpress.com>

visual. Aquesta opció ha estat necessària per poder fixar els galfons que aguanten la porta de llenya i poder-ne arrebossar els murs interiors de la portalada, tot harmonitzant-ho amb la resta de la façana morterada. L'intradós de l'arc rebaixat de la portalada es trobava molt llebetjat, i s'ha optat per deixar-lo de pedra vista.

Del volum de la façana, també, s'ha descobert l'andana d'accés al cementeri, tot eliminat el gruix de terra que s'havia anat dipositant amb el anys i, sobretot, l'acopi de peltre i terra que s'havia anat acumulant amb motiu de la construcció de la carretera que connecta l'avinguda de Palma de Mallorca amb la Ronda Sud. L'estat de conservació d'aquesta andana és excel·lent i, malgrat la seva qualitat, no es perllonga més enllà de la porta d'accés al recinte.

Pel que fa a l'interior del passadís que posa en connexió la portalada principal amb el recinte funerari pròpiament dit, s'ha netejat completament de vegetació, d'escombraries i de tot tipus de restes llançades des dels horts veïns al llarg dels anys. El volum de deixalles ha estat impressionant i de tot tipus imaginable. Aquesta neteja ha permès recuperar el pis original (en alguns punts amb la roca manera repicada per tal d'anivellar-lo), i ha permès descobrir les restes de sengles pasteretes per a ramells situades a banda i banda, i d'un extrem a l'altre, del passadís. És possible que les pasteretes no formassin part del projecte inicial del cementeri: estan delimitades amb pedres molt irregulars de totes les formes i mides, i algunes són reaprofitades d'altres elements constructius. Aquests rudimentaris parterres s'han trobat molt deteriorats. Durant la neteja s'han anat recollint les pedres de mides més grans que s'han pogut recuperar i, després, s'han recol·locat. Les pasteretes s'han reconstruït parcialment de manera provisional.

La intervenció portada a terme en el recinte funerari s'ha limitat a la neteja de vegetació i escombraries, i a la instal·lació d'una porta provisional en la sala d'autòpsies per a la seva utilització com a magatzem d'estrís de la campanya de recuperació del cementeri. La vegetació s'ha eliminat amb herbicides i manualment i s'han podat l'únic ullastre que no feia perillar la integritat dels diferents elements de l'edificació. L'ullastre que creixia als voltants del pou s'ha tallat. L'estat de conservació del forjat de la coberta de la sala d'autòpsies o dipòsit funerari és molt dolent. No s'ha intervingut en aquest sentit per manca de temps i de pressupost al tractar-se d'una obra més complexa. A tal efecte, es recomana no donar ús a aquest volum i prohibir-ne l'accés mentre no es reconstrueixi, ja que podria esfondrar-se en qualsevol moment.

La cripta estava reblerta d'escombraries. S'ha netejat completament, i s'han recollit les poques restes òssies humanes i fragments de fusta de taüts que encara restaven allà. Aquestes restes han estat molt escasses. S'ha optat per deixar sense

SOCIETAT HISTÒRICO ARQUEOLÒGICA «MARTÍ I BELLA »

Plaça des Born, 19 :: 07760 – Ciutadella

Telèfon 971-385753 :: a/e: shamartibella@gmail.com :: <http://shamartibella.wordpress.com>

coberta l'accés a la cripta. La boca del pou i l'accés a la cripta s'han cobert provisionalment amb palers.

La enteja d'escombraries de la cripta ha permès recollir, entre les deixalles, certa quantitat de restes materials relacionades amb l'ús funerari del cementeri. L'anàlisi de les restes òssies recollides a l'interior de la cripta ha permès identificar, a part de les restes de fauna, 19 ossos o fragments d'ossos humans. Aquests ossos corresponen a un número mínim de dos individus. La identificació del número mínim d'individus s'ha realitzat a part de l'anàlisi del número de metatarsos recollits. S'han identificat un total de nou metatarsos: d'un mateix individu corresponen els metatarsos 2n (associat a la 2a cunya), 4rt i 5è endrets; i d'un segon individu, el metatars 5è endret i els metatarsos 2n, 3r, 4rt i 5è esquerres; a part hi ha un metatars 5è esquerre que podria correspondre al primer individu i una cunya 3a endreta que podria correspondre al segon individu.

A part d'aquests ossos se n'han identificat d'altres que, ara per ara, no es poden relacionar amb els metatarsos referits, i que podrien correspondre als mateixos individus o a altres. Hi ha: un calcani esquerre, una ròtula endreta, tres fragments d'os que corresponen al coxal d'un individu masculí adult (dos corresponen al coxal endret i el tercer al coxal esquerre), i dos fragments de costelles flotants, una del costat endret i l'altra del costat esquerre. A part s'ha identificat un os de reduïdes dimensions amb una patologia greu, que podria correspondre, amb reserves, a un metacarp 1r.

Tots els ossos analitzats corresponen a individus adults. Les marques artròsiques del coxal recuperat ens corroboren que un dels individus era d'edat avançada. El possible metacarp presenta un traumatisme ocasionat, probablement, per una fractura i una mala cicatrització.

Entre les restes recollides hi ha, també, 15 fragments de fusta que, amb tota probabilitat corresponen a restes de taüts i un tros de marbre blanc, que podria correspondre, amb reserves, a la peça de marbre que cobria el llit de la sala d'autòpsies.

En relació a les restes humanes, l'administració competent n'hauria de determinar el destí final, ja que o bé correspondrien a les restes que foren extretes de la cripta l'any 1931, a individus enterrats en el cementiri civil amb posterioritat a la Guerra Civil, o bé a ambdós barrejats.

Les fons orals ens han donat a conèixer l'existència d'un modest monument de pedra col·locat damunt l'accés a la cripta. Aquest monument va romandre en el seu emplaçament original fins ben entrada la dècada de 1970. Es tractava d'una mena de taula constituïda per un basament cúbic, possiblement motllurat, rematat en la part superior amb un monòlit baix i acabat en punta. Aquest monument actualment roman desaparegut (no se n'han trobat evidències ni en el Cementeri Vell ni en el nou). Dintre de la cripta, emperò, s'ha recollit un fragment

de marès motllurat, i un altre que formava part de les pasteretes del passadís d'accés al recinte funerari, que podrien correspondre, amb reserves, a una peça rectangular molt baixa a sobre de la qual es podria haver aixecat el basament del monòlit referit.

Durant la neteja es va poder constatar que la cripta es trobava excavada a la roca mare i que havia estat remodelada en un moment indeterminat. Açò era visible perquè el mur nord de la cripta era l'únic fet amb carreus de marès fixats amb ciment, i perquè en la resta de parets hi havia les empremtes d'una coberta anterior amb volta de marès que havia estat eliminada i substituïda per una coberta plana de carreus de marès sostinguts sobre un forjat de bigues de formigó i ferro. En els murs est i oest de la cripta es veuen encara sengles mosses que corresponen al punts d'arrancada de la volta, i en el mur sud la marca de l'arc desaparegut, mentre que en el mur nord no es veu cap marca.

Després d'una anàlisi minuciosa, s'arribà a la conclusió que el mur construït de la cripta podria correspondre a una obra de reducció de les dimensions de la cripta original. Així, s'ha optat per realitzar una cala de comprovació a l'exterior del recinte, en el costat nord de la cripta, en l'espai comprès entre el mur construït i la porta d'accés a l'interior del recinte funerari. Aquesta cala ha permès descobrir que la cripta original tenia unes dimensions superiors a l'existent actualment. S'ha descobert un tram de cripta amortitzada d'unues dimensions d'1,85 m de llargària per 2,75 m d'amplària. És a dir, que si la cripta existent té unes dimensions de 3 m de llargària per 2,50 m d'amplària, l'original tenia unes dimensions totals de 4,85 m de llargària per 2,50-2,75 m de llargària. Malgrat les modificacions, tot indica que l'accés a l'interior també era vertical, i que consistia en una obertura quadrangular realitzada en la mateixa volta de marès que la cobria.

Amb l'objectiu de descobrir la part amortitzada de la cripta, s'ha eliminat el nivell de terra vegetal que la cobria, i s'ha constatat que aquest estrat en cobreix un altre de reble de pedreny, terra, sauló i peces trencades de marès. S'ha rebaixat i, arribats al nivell de la roca mare, s'han resseguit amb molta facilitat els límits de la cripta primigènia, la qual ha estat excavada també a expenses de la roca mare. El reble s'ha rebaixat fins el punt d'arrancada de la volta (ara desapareguda) per deixar-ne testimoni de la concepció de la cripta original, tot deixant a la vista la marca semicircular de l'existència de la volta en el mur nord.

Als voltants de la cala s'ha col·locat una doble filada de peces de marès sense fixació que serviran de muret de contenció per evitar la caiguda de la terra del pis del recinte cap a l'interior de la cala quan ploqui i per a què ningú hi caigui a dintre. Els desnivells existent entre la roca mare i la filada de peces de marès s'han salvat amb cunyes de pedreny petit i la part vista s'ha cobert amb una fina capa

de morter de ciment molt dissolt.

El reble de la cripta, a més de pedreny, terra, sauló i restes d'obra, ha proporcionat abundosos fragments de teula de fang (possiblement de la coberta original de la sala d'autòpsies), fragments de ceràmica popular de cronologia recent i, en el nivells més superficials, restes de contenidors de plàstic. Açò i el forjat de la cripta ens evidencien que la seva remodelació és bastant recent. Durant l'eliminació del reble s'ha recollit un petita ampolla de vidre d'un medicament. L'ampolleta és de fabricació industrial, feta amb motlle, i amb la inscripció en relleu "HIPOFOSFITOS / SALUD / MARCA REGISTRADA" acompanyat del logotip de la fàbrica. Es tracta d'una medicina revitalitzat d'una empresa de Madrid que va comercialitzar aquest producte entre finals del segle XIX i la primera meitat del segle XX. L'ampolleta ens corrobora la datació de la reforma de la cripta, que hem situat amb posterioritat a la Guerra Civil espanyola.

6. Conclusions històriques de la intervenció:

Des del punt de vista històric, i a manera de conclusions, podem afirmar que la campanya de recuperació del Cementeri Civil de Ciutadella ens ha deixat constància de:

1r. Que, malgrat les modestes dimensions del cementeri i que va estar en ús només entre 1882 i 1931, va ser projectat per a què tingués una cabuda superior a la que en realitat va tenir, ja que el volum de la cripta original ocupa un espai ínfim en relació a les dimensions totals del recinte funerari. En una societat eminentment catòlica com era la de Ciutadella, un cementeri civil no podia tenir el tractament ni equiparar-se mai, ni arquitectònicament ni de capacitat, al Cementeri Vell però, malgrat tot, va ser concebut amb una certa previsió de futur, per a satisfer unes necessitats mortuòries a llarg termini.

2n. Que l'ús al qual anava destinat el cementeri – l'enterrament dels no catòlics – va donar lloc a l'elaboració d'un projecte arquitectònic de poca entitat, sense floritures ni elements que el dignificassin o que li aportassin una certa monumentalitat; unes mancances que només es suplirien amb la concepció de la façana principal, un façanisme enganyador que no acompanya a la resta de l'edificació. Els murs del recinte es construïran amb maresos de poca qualitat i, en alguns casos fins i tot, reutilitzats d'altres edificacions.

3r. Que la disponibilitat d'aigua per al manteniment del cementeri es va resoldre amb una cisterna que és l'eix central entorn del qual es distribueixen tots els elements que configuren l'edificació. Aquesta cisterna va ser concebuda per a recollir l'aigua de pluja però, després, fou insuficient, essent reconvertida en un

SOCIETAT HISTÒRICO ARQUEOLÒGICA «MARTÍ I BELLA »

Plaça des Born, 19 :: 07760 – Ciutadella

Telèfon 971-385753 :: a/e: shamartibella@gmail.com :: <http://shamartibella.wordpress.com>

pou que arribà fins el nivell freàtic.

4rt. Després de la Guerra Civil i, possiblement, per decisió de la diòcesi, es recuperà l'ús del cementeri. És aquest un dels períodes més foscos de la història del vell cementeri civil. Fou utilitzant en la dècada de 1940 i, de manera esporàdica, en la de 1950 per enterra-hi als ateus, als suïcides i, sobretot, als dissidents a la ideologia imperant. Tot just després de la guerra, se n'ordena la reparació després d'anys d'abandonament. Es reforma la cripta, es restitueix la coberta de la sala d'autòpsies (que possiblement estava esfondrada) i es restaura o es construeix el llit i la cisterna es reconverteix en pou.

5è. Que durant aquests anys, el fosser i els familiars dels difunts enterrats allà s'encarregaran del manteniment del cementeri. La façana, ostensiblement deteriorada, s'encala periòdicament (primer amb calç tota sola i, finalment, amb calç tenyida de gris) i es construeixen les pasteretes per dignificar el recinte amb flors de colors alegres.

6è. Entre les dècades de 1960 i 1970 es cementeri s'anirà abandonant progressivament. Restarà entre la població com el lloc tenebrós on es feien enterrar els "delinqüents" i els suïcides. A principi de la dècada de 1970 s'ordenarà l'exhumació de les despulles humanes que foren enterrades després de la Guerra Civil i es convertirà en l'abocador de les deixalles dels horts que s'anirien adossat als voltants dels seus murs exteriors.

7. Proposta d'intervenció futura

Una vegada finalitzada la tasca de recuperació del Cementeri Civil, es proposa la realització de les següents tasques futures per tal de garantir-ne la conservació:

- Eliminació del forjat o coberta del dipòsit funerari o sala d'autòpsies existent i reconstrucció amb la mateixa tècnica constructiva, ja que l'existent amenaça runa. Es considera urgent realitzar aquesta intervenció ja que, tal com es troba ara, presenta un elevat grau de risc per a les persones.

- Recuperació integral de la cripta primigènia. Eliminació del forjat existent i reconstrucció de la volta de marès, tot recuperant les dimensions originals de la cripta. Per qüestions de seguretat, es recomana evitar el trànsit massiu i continuat de persones sobre el forjat que cobreix la cripta ja que és inestable i podria provocar-ne l'esfondrament.

- Eliminació de les pasteretes provisionals existents, i restitució per unes de noves realitzades amb materials acords amb la resta de la construcció.

SOCIETAT HISTÒRICO ARQUEOLÒGICA «MARTÍ I BELLA »

Plaça des Born, 19 :: 07760 – Ciutadella

Telèfon 971-385753 :: a/e: shamartibella@gmail.com :: <http://shamartibella.wordpress.com>

- Manteniment i neteja periòdica del cementeri. Eliminació periòdica de la vegetació, i manteniment periòdic de la façana i de la porta de fusta d'accés al recinte.

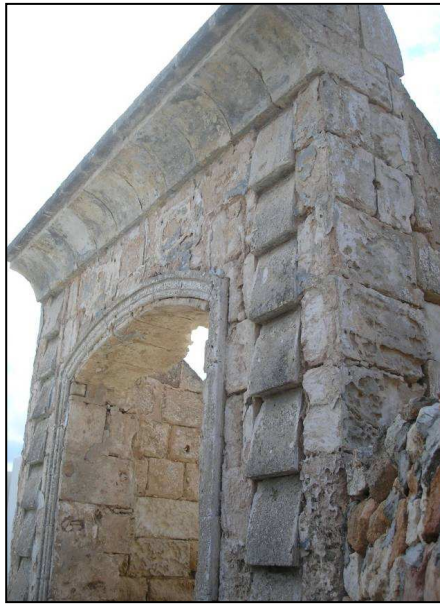
- Instal·lació d'una senyalítica informativa sobre l'interès i els valors històrics del bé.

- Donar al cementeri un ús compatible i respectuós amb els valors històrics del bé, tot respectant els elements existents i la tècnica de construcció, no permetent la demolició ni la destrucció dels elements que integren el bé, excepte el que amenacen runa, ni augmentar ni afegir volums construïts que puguin distorsionar l'estructura del monument ni la visió del conjunt del bé, ni qualsevol intervenció que impliqui un deteriorament dels seus valors constructius, històrics, estilístics i d'ubicació.

- Es proposa que, a llarg termini, s'eliminin els adossament externs que hi ha als voltants del recinte funerari amb l'objectiu de recuperar-lo integralment i deixar-lo exempt.

8. Fotografies

Estat inicial

SOCIETAT HISTÒRICO ARQUEOLÒGICA «MARTÍ I BELLA »

Plaça des Born, 19 ::: 07760 – Ciutadella

Telèfon 971-385753 ::: a/e: shamartibella@gmail.com ::: <http://shamartibella.wordpress.com>

SOCIETAT HISTÒRICO ARQUEOLÒGICA «MARTÍ I BELLA »

Plaça des Born, 19 ::: 07760 – Ciutadella

Telèfon 971-385753 ::: a/e: shamartibella@gmail.com ::: <http://shamartibella.wordpress.com>

MEMÒRIA DEL PROJECTE GIBET 2009-2010

SOCIETAT HISTÒRICO ARQUEOLÒGICA «MARTÍ I BELLA »

Plaça des Born, 19 ::: 07760 – Ciutadella

Telèfon 971-385753 ::: a/e: shamartibella@gmail.com ::: <http://shamartibella.wordpress.com>

Estat actual

SOCIETAT HISTÒRICO ARQUEOLÒGICA «MARTÍ I BELLA »

Plaça des Born, 19 ::: 07760 – Ciutadella

Telèfon 971-385753 ::: a/e: shamartibella@gmail.com ::: <http://shamartibella.wordpress.com>

III. LA INTERVENCIÓ EN EL PONT DE BESTIAR DE LA RONDA SUD

1. Dades identificatives

Tipologia: Pont de bestiar.

Denominació: -.

Localització: -.

Nom del lloc/adreça: Ronda Sud, s/núm. Ciutadella de Menorca (Illes Balears).

Coordenades UTM: 4428460-572625 .

Coordenades geogràfiques: 40° 0' 9.11'' N 3° 51' 2.88'' E.

Accés: Ronda Sud (RC-2).

Ubicació: 75 m al NE de la rotonda de la Ronda Sud (RC-2) que dona accés al camí de Sant Joan de Missa; tot just al costat de la Ronda Sud (RC-2).

Classificació del sòl: Sòl rústic comú; Sòl Rústic de Règim General (SRC-RG). Àrea de Transició.

Referència cadastral: -.

Titularitat/propietat: Consell Insular de Menorca. Plaça de la Biosfera, 5. 07703. Maó (Illes Balears).

Catalogacions:

- "Catàleg de construccions de caràcter etnològic de l'àrea de l'eixample i de l'extraradi del nucli urbà de Ciutadella de Menorca". A. Camps Extremera (2009). Codi: CIU/B-E118.

Declaració BIC/Bé catalogat: No.

Inclòs a l'inventari de Protecció del Patrimoni Històric de Ciutadella: No.

Grau d'interès i/o estat de conservació segons l'IPPHC: -.

Protecció proposada segons l'IPPHC: -.

Protecció jurídica:

SOCIETAT HISTÒRICO ARQUEOLÒGICA «MARTÍ I BELLA »

Plaça des Born, 19 :: 07760 – Ciutadella

Telèfon 971-385753 :: a/e: shamartibella@gmail.com :: <http://shamartibella.wordpress.com>

- Llei 12/1998, de 21 de desembre, del Patrimoni Històric de les Illes Balears (BOCAIB núm. 165 de 29 de desembre de 1998). Articles 22, 23, 24 i 25.

2. Dades descriptives

Pont de bestiar de planta rectangular amb orientació SW-NE, construït amb la tècnica de la pedra en sec i amb els murs fets amb pedres calcàries (de pedra viva i de marès) sense desbastar dels voltants en les parets exteriors i una mica més ben desbastades a les interiors. Els murs, lleugerament atalussats, són de doble parament i reblerts al mig amb terra i pedra petita. Les cantonades estan reforçades amb una superposició de pedres més grosses encaixades entre sí que donen solidesa a l'estructura. Les parets est, oest i nord són completament rectes, mentre que la sud, més debilitada, està lleugerament corbada. El pont té una llargària màxima de 4,20 m; el mur est té una amplària màxima en la part inferior de 4,30 m, i de 3,85 en la part superior; el mur oest té una amplària màxima en la part superior de 3,95 m, i de 3,80 m en la part inferior. L'alçada màxima del pont és de 2,15 m aproximadament.

El pont de bestiar presenta dues portalades centrades i obertes en els murs laterals, és a dir, una en el mur est i l'altra en el mur oest. Aquestes dues portes estan delimitades amb sengles filades de pedres més grosses i regulars en els costats, les quals convergeixen cap a l'interior a mesura que s'aixequen cap amunt; la part superior es tanca amb dues lloses poc desbastades disposades en triangle tot seguint la disposició en dues vessants de la coberta interior del pont. En la portalada oest hi manquen dues filades de lloses de la coberta, és a dir, hi manquen quatre lloses, les quals s'han trobat al terra. La portalada est té una amplària màxima d'1,50 m i una altura màxima de 1,80 m. La portalada oest té una amplària màxima d'1,10 m i una altura màxima d'1,90 m.

L'interior és de planta rectangular, amb coberta a doble vessant de dues filades de lloses grans de pedra bastant irregulars i poc desbastades disposades en triangle cobrint la llargària del pont. Entre les lloses hi ha pedres més petites encaixades per ensamblar-les millor entre si i donar més solidesa a la coberta. L'espai interior té la llargària del pont i l'amplària de les dues portalades d'accés. La part exterior de la coberta es cobreix amb terra i pedra petita per aïllar i impermeabilitzar l'interior.

El pont es trobava adossat i inserit en el costat nord en un mur de paret seca que separava dues tanques. Amb la construcció de la Ronda Sud de Ciutadella, la paret seca va ser eliminada i tant sols es conservaven els dos petits trams de paret seca que partien del pont en els murs est i oest. Els extrems d'aquests dos trams de

SOCIETAT HISTÒRICO ARQUEOLÒGICA «MARTÍ I BELLA »

Plaça des Born, 19 :: 07760 – Ciutadella

Telèfon 971-385753 :: a/e: shamartibella@gmail.com :: <http://shamartibella.wordpress.com>

paret seca es trobaven completament esfondrats, tot debilitant l'estructura del pont.

L'estat de conservació del pont de bestiar abans de la intervenció era molt dolent. L'estructura es trobava molt debilitada per diferents enderrossalls i per l'eliminació de la paret seca a la qual s'adossava. La degradació del pont es devia al pas del temps i l'abandó, però també a les obres de construcció del traçat de la Ronda Sud, la qual transcorre a molt poca distància del pont, i que, possiblement, van contribuir al deteriorament del bé.

3. Dades històriques i etnològiques

El sistema d'explotació tradicional pagesa es troba perfectament consolidat a mitjans del segle XIX i perdura, quasi de manera immutable, fins a mitjans del segle següent (el denominat popularment com "es temps d'en primer"). La major part d'elements d'interès etnològic que ens han arribat als nostres dies corresponen a aquest període, i són el resultat d'una economia rural basada en l'explotació intensiva del camp per a la producció de blat, tot i complementat amb una ramaderia de subsistència, que es desenvolupa a través de l'explotació agrícola-ramadera menorquina, el conegut popularment com a lloc menorquí, mitjançant el sistema de guaret.

Els elements i construccions que s'integren en el lloc, entre d'elles les barraques i els ponts, són de caire popular i d'autor anònim, per la qual cosa no disposam de dades històriques que ens permetin datar el moment precís de la seva construcció. Són construccions realitzades amb la tècnica de la pedra en sec i que es destinen al refugi del bestiar boví, de cabestre i de peu forcat, i reben diferents denominacions segons el lloc o la tipologia. La més o menys proliferació de barraques i ponts en un lloc depèn de la seva ubicació geogràfica, de la major o menor disponibilitat de pedreny i de l'especialització del lloc en la cria de bestiar. És comú que els llocs amb terrenys pobres des del punt de vista agrícola i amb molt de pedreny en superfície (per exemple, certes explotacions de la part nord-occidental de l'illa) es dedicassin més a la cria de bestiar, com a causa d'açò, en les tanques hi trobem més quantitat d'aquest tipus de construccions. És probable que l'origen de les barraques i dels ponts es trobi en els clapers, caramulls de pedreny retirats de les tasques per poder-les llaurar. El domini de la tècnica de construcció de la pedra en sec i la necessitat d'aprofitar el pedreny sobrant d'una tanca, per destinar-lo a usos ramaders, podria haver estat el motiu pel qual es començaren a aixecar ponts i barraques arreu del territori illenc.

Encara que l'origen de la construcció de barraques i ponts és antic, un gran nombre d'elles (concretament les més monumentals de la part nord-occidental de l'illa) van ser construïdes durant la primera meitat del segle XIX, i el principal

SOCIETAT HISTÒRICO ARQUEOLÒGICA «MARTÍ I BELLA »

Plaça des Born, 19 :: 07760 – Ciutadella

Telèfon 971-385753 :: a/e: shamartibella@gmail.com :: <http://shamartibella.wordpress.com>

impulsor de la seva construcció fou Bernat Magí Olives i Esquella, el qual va realitzar importants millores en els llocs de la seva propietat equipant-los amb monumentals barraques per al bestiar.

Les barraques i els ponts de bestiar són construccions que es van aixecar per usos ramaders i anaven destinades, com encara avui, a refugi a la nit i en els dies de pluja o de molta sol i calor per al bestiar oví, especialment, i per al bestiar vacú. Les barraques i els ponts de porquim solen ser de dimensions més reduïdes, i la portalada d'accés més baixa, i es destinen al bestiar menor, especialment als porcs.

Els ponts es poden trobar a qualsevol tanca del qualsevol dels tres sementers que constitueixen els terrenys d'un lloc, i que servien de refugi al bestiar en el moment en que, pel propi sistema rotatiu de la terra, aquest no podia accedir directament a les construccions de les cases destinades a aquests fi. Així, solen estar en relació també amb altres elements etnològics, com menjadores, abeuradores i diferents sistemes de recollida i d'emmagatzematge d'aigua, per satisfer les necessitats bàsiques del bestiar. La característica més particular del pont és la coberta, d'aquí podria venir el seu nom popular, el qual es fa amb lloses de pedra a dues aigües i reblert en la part superior de terra de terra i pedreny per impermeabilitzar l'interior, per protegir-lo de la pluja i de la banyadura de la nit a l'hivern i convertir-lo en un lloc fresc a l'estiu. La coberta de terra i pedreny té, idò, una doble finalitat: per una banda donar estabilitat i solidesa a les lloses inclinades de la coberta interior i, per altra banda, aclimatar l'interior del pont.

El pont intervingut, com la resta de ponts menorquins, és una construcció anònima, que va ser aixecada, amb tota probabilitat, en el segle XIX o en les primeres dècades del segle següent. Es trobava en terreny de l'explotació de Son Damià i, actualment, arran de la construcció de la Ronda Sud, es troba en terreny de titularitat pública, tot just al costat d'aquesta carretera.

4. Criteris de la intervenció

La intervenció plantejada tenia previst la realització de tasques de rehabilitació centrades en la conservació/manteniment, la consolidació, la restauració i la restitució del bé. S'entén com a conservació i manteniment aquelles intervencions necessàries per esmenar el deteriorament produït en el temps per l'ús natural del bé i que no impliquen intervencions de rehabilitació (consolidació, restauració i restitució) o reforma (adequació i modernització). S'entén com a tasques de consolidació totes aquelles que inclouen actuacions tendents a afermar, assegurar i donar solidesa al bé. S'entén com a restauració totes aquelles actuacions que tenen per objecte tornar el bé al seu estat original. S'entén com a

SOCIETAT HISTÒRICO ARQUEOLÒGICA «MARTÍ I BELLA »

Plaça des Born, 19 :: 07760 – Ciutadella

Telèfon 971-385753 :: a/e: shamartibella@gmail.com :: <http://shamartibella.wordpress.com>

restitució aquelles actuacions que tenen per objecte reemplaçar, reconstruir o renovar el bé.

Les tasques de conservació i manteniment s'han centrat en la neteja de l'entorn i de la vegetació que envoltava el pont.

Les tasques de rehabilitació (consolidació, restauració i restitució) previstes han tingut com objectiu donar solidesa als elements actualment existents i s'han centrat, bàsicament, en l'aixecament i la reparació dels grans enderrossalls i dels esfondraments dels murs i la recuperació de la coberta i els accessos per recuperar l'estat original del pont. Es preveia recuperar un curt tram de la paret seca a la qual s'adossava el bé, per deixar-ne constància de la seva existència, tot reforçant els extrems per evitar futurs enderrossalls.

En cap cas es preveia realitzar tasques de reforma, és a dir, d'adequació i de modernització. S'entén per adequació totes aquelles intervencions tendents a eliminar els elements disconformes amb els valors culturals i etnològics de la construcció i la seva substitució per altres que s'hi adequïn.

Els criteris d'intervenció destinats a la consolidació, la restauració, la reconstrucció i la conservació del bé han previst, des d'un principi, la utilització de la tècnica i dels materials tradicionals en aquests tipus de construccions, és a dir, la tècnica de la pedra en sec; s'ha pretès, també, respectar els elements existents i la tècnica de construcció i no emprar materials ni afegir volums que distorsion l'estructura ni la visió de conjunt del bé. En cap cas s'han utilitzat materials ni s'han afegir elements que no són de la tipologia tradicional pròpia d'aquests tipus de béns.

5. Descripció de la intervenció

Les tasques desenvolupades s'han centrat, primerament, en la neteja de la vegetació i l'eliminació del peltre dels voltants del pont.

En segon lloc, s'han reconstruït els dos trams de paret seca que parteixen dels costats est i oest del pont per deixar-ne testimoni de la seva existència. Tal com es tenia previst, s'han aixecat els enderrossalls dels dos extrems de la paret ocasionats pel tall i la posterior destrucció del mur existent, seguint la tècnica tradicional de construcció pròpia de la paret seca menorquina. Les parets s'han reconstruït amb una gruixa lleugerament inferior a la de la paret existent, i els extrems s'han reforçat amb pedres més grans i més ben encaixades i desbastades deixant-les en un angle completament recte. I s'han reconstruït i reforçat les cantonades més debilitades pels efectes dels enderrossalls amb la tècnica de la

SOCIETAT HISTÒRICO ARQUEOLÒGICA «MARTÍ I BELLA »

Plaça des Born, 19 :: 07760 – Ciutadella

Telèfon 971-385753 :: a/e: shamartibella@gmail.com :: <http://shamartibella.wordpress.com>

pedra en sec. Després de la restauració, a banda i banda del pont, parteixen sengles trams de parets seca de 2 m de llargària cadascun i 1,25 m d'amplària.

Finalment, la part superior dels murs nord i sud s'han escairat i alineat amb pedres en sec per reforçar-los i donar-los un millor acabat, i s'ha restituit en part la coberta de terra i pedreny del sostre per donar més estabilitat a la coberta interior.

La coberta interior es trobava una mica desestabilitzada en el costat oest ja que les dues filades de lloses que cobrien la portalada oest havien caigut al terra. S'ha optat per reforçar els murs laterals de la portalada i tornar a col·locar les quatre lloses caigudes al seu lloc, tot recuperant l'aspecte original del pont.

6. Proposta d'intervenció futura

Una vegada finalitzada la tasca de recuperació del pont de bestiar, es proposa la realització de les següents tasques futures per tal de garantir-ne la conservació:

- Manteniment i neteja periòdica de la vegetació que envolta el pont.

- Instal·lació d'una senyalítica informativa sobre l'interès i els valors històrics del bé. És important que en aquesta senyalítica s'indiqui de manera expressa la fragilitat del bé i la prohibició d'enfilars-hi.

- Instal·lació de segles barreres d'ullastre a les dues portalades del pont per impedir-hi l'accés a l'interior. Al tractar-se d'una construcció en sec, l'estructura del pont és fràgil i qualsevol moviment de les pedres dels murs podria provocar importants esfondraments i enderrossalls que podrien fer-la perillar. El disseny i el sistema de fixació de les barreres ha de dissuadir d'entrar-hi i enfilar-s'hi i, a la vegada, a de permetre al visitant contemplar-ne l'interior. Es proposa la instal·lació de barreres d'ullastre d'estil tradicional que no es puguin obrir, per la qual cosa s'haurien de fixar al terra amb pivots dissimulats de formigó o ciment amb un anclatge intern fet amb barres metàl·liques inserides en les barres verticals de les barreres.

7. Fotografies

Estat inicial

SOCIETAT HISTÒRICO ARQUEOLÒGICA «MARTÍ I BELLA »

Plaça des Born, 19 ::: 07760 – Ciutadella

Telèfon 971-385753 ::: a/e: shamartibella@gmail.com ::: <http://shamartibella.wordpress.com>

Intervenció i estat actual

SOCIETAT HISTÒRICO ARQUEOLÒGICA «MARTÍ I BELLA »

Plaça des Born, 19 ::: 07760 – Ciutadella

Telèfon 971-385753 ::: a/e: shamartibella@gmail.com ::: <http://shamartibella.wordpress.com>

IV. LA INTERVENCIÓ EN LA BARRACA DE BESTIAR DE LA RONDA SUD (TAM-E01)

1. Dades identificatives

Tipologia: Barraca de bestiar.

Denominació: -.

Localització: -.

Nom del lloc/adreça: Ronda Sud, s/núm. Ciutadella de Menorca (Illes Balears). Abans Tanques Macià.

Coordenades UTM: 4427219-572187.

Coordenades geogràfiques: 39° 59' 28.97'' N 3° 50' 43.94'' E.

Accés: Ronda Sud (RC-2).

Ubicació: Al costat de la Ronda Sud (RC-2); 75 m al SW de la rotonda de la Ronda Sud (RC-2) que dona accés al camí de s'Hort de ses Taronges.

Classificació del sòl: Sòl rústic comú; Sòl Rústic de Règim General (SRC-RG). Àrea de Transició.

Referència cadastral: -.

Titularitat/propietat: Consell Insular de Menorca. Plaça de la Biosfera, 5. 07703. Maó (Illes Balears).

Catalogacions:

- "Inventari de protecció del patrimoni històric etnològic de Ciutadella". Ajuntament de Ciutadella de Menorca. J. C. de Nicolàs (1987). Codi: TAM-E1.
- "Catàleg del Patrimoni Històric Cultural Immoble de Menorca (ALIA)". Consell

SOCIETAT HISTÒRICO ARQUEOLÒGICA «MARTÍ I BELLA»

Plaça des Born, 19 :: 07760 – Ciutadella

Telèfon 971-385753 :: a/e: shamartibella@gmail.com :: <http://shamartibella.wordpress.com>

Insular de Menorca (2004). Codi: TAM-E01. Núm. inventari: -.

- "Catàleg de construccions de caràcter etnològic de l'àrea de l'eixample i de l'extraradi del nucli urbà de Ciutadella de Menorca". A. Camps Extremera (2009). Codi: CIU/B-E159.

Declaració BIC/Bé catalogat: No.

Inclòs a l'inventari de Protecció del Patrimoni Històric de Ciutadella: Si.

Grau d'interès i/o estat de conservació segons l'IPPHC: III.

Protecció proposada segons l'IPPHC: Incorporació als Inventaris Oficials. Reconstrucció de la coberta exterior.

Protecció jurídica:

- Llei 12/1998, de 21 de desembre, del Patrimoni Històric de les Illes Balears (BOCAIB núm. 165 de 29 de desembre de 1998). Articles 22, 23, 24 i 25.

- Pla General d'Ordenació Urbana de Ciutadella de Menorca (PGOU). *Inventari de protecció del patrimoni històric etnològic de Ciutadella* i normativa.

2. Dades descriptives

Barraca de bestiar de planta circular, construïda amb la tècnica de la pedra en sec i amb els murs fets amb pedres calcàries (de pedra viva i de marès) sense desbastar dels voltants en les parets exteriors i més desbastades a les interiors. Barraca constituïda per una superposició de cinc o sis cossos troncocònics o cintells, que es redueixen de diàmetre a mesura que s'eleven cap a la part superior, a la manera d'una piràmide esglaonada. Cossos construïts amb la tècnica de la paret seca, de doble parament i reblerts a l'interior de terra i pedra petita. El cos inferior és considerablement més alt que la resta de cossos superiors. Els cossos superiors són molt baixos en comparació amb el cintell inferior, i es troben molt esfondrats, reduïts quasi bé a un caramull de pedreny petit.

En el cos inferior s'adossa un fals anell de pedra en sec, lleugerament més baix, possiblement construït en posterioritat a la resta de la barraca. Aquest anell té una amplària màxima de 1,10 m. Aquest anell es podria haver aixecat per afermar l'estructura del pont i donar-li més consistència davant un possible esfondrament. En el marge est de la portalada, s'aprecia un reparació de l'anell, possiblement realitzada amb motiu d'un enderrossalls en el mur de paret seca de l'anell de reforç de la barraca.

La barraca té una diàmetre exterior d'uns 10,50 m aproximadament i una altura màxima d'uns 4 metres.

Presenta portalada rectangular al nivell del terra, amb llinda superior i retranquejada al segon cos, l'amplària de la qual interromp el primer cos (el corresponent a l'anell fals), i presenta els extrems reforçats amb pedres més

SOCIETAT HISTÒRICO ARQUEOLÒGICA «MARTÍ I BELLA »

Plaça des Born, 19 :: 07760 – Ciutadella

Telèfon 971-385753 :: a/e: shamartibella@gmail.com :: <http://shamartibella.wordpress.com>

grosses i més ben encaixades. La portalada es troba orientada al sud; té una alçada d'1,50 m i una amplària de 0,95 m. Està delimitada a banda i banda per una superposició de pedres grans disposades horitzontalment i està coberta amb una llinda superior feta d'una llosa rectangular de pedra també col·locada horitzontalment. La porta comunica amb l'interior a través d'un corredor curt, que salva l'amplària del segon cos de la barraca, amb coberta de quatre lloses planes de pedra disposades horitzontalment. Aquest corredor té una longitud màxima de 3,25 m (1,10 m de l'amplària del fals anell més els 2,15 m d'amplària del segon cintell). L'interior és de planta circular i està cobert amb una falsa volta feta per aproximació de filades circulars de pedra de roca viva lleugerament desbastades. L'espai interior té una diàmetre de 3,70 m. A l'interior hi ha dos receptacles quadrats inserits en el mur, delimitats per quatre lloses grans de pedra. Aquests receptacles es troben a una altura aproximada d'un metre respecte al nivell del terra; un està orientat al nord i l'altre a l'est. El pis està empedrat i a una cota lleugerament superior a la del pis del corredor d'accés. També a la part interior, i de part damunt de la portalada, hi ha un altre receptacle delimitat per dues lloses de pedra disposades en triangle que es recolzen en la darrera llosa que cobreix el sostre del corredor d'accés.

Les pedres superiors que clouen la volta han caigut al terra, per la qual cosa, el sostre està foradat. Un poc més avall del cim de la volta, hi ha encastada un barra d'ullastre.

La barraca estava inserida en una paret seca que separava dues tanques, però les traces d'aquesta paret seca han estat pràcticament eliminades.

L'estat de conservació de l'exterior és dolent. Els murs exteriors es troben en molt mal estat, i els cintells superiors són quasi bé un caramull de pedreny petit i terra; el cos inferior és el que es troba en més bon estat. La portalada i l'espai interior es troben en bastant bon estat de conservació, excepte la clau de la volta, que ha caigut. La paret seca a la qual s'inseria la barraca ha estat pràcticament eliminada, però encara es veuen traces de la seva existència. És possible que les obres de construcció del traçat de la Ronda Sud, que es troba tot just al costat, contribuïssin al deteriorament del bé.

3. Dades històriques i etnològiques

El sistema d'explotació tradicional pagesa es troba perfectament consolidat a mitjans del segle XIX i perdura, quasi de manera immutable, fins a mitjans del segle següent (el denominat popularment com "es temps d'en primer"). La major part d'elements d'interès etnològic que ens han arribat als nostres dies corresponen a

SOCIETAT HISTÒRICO ARQUEOLÒGICA «MARTÍ I BELLA »

Plaça des Born, 19 :: 07760 – Ciutadella

Telèfon 971-385753 :: a/e: shamartibella@gmail.com :: <http://shamartibella.wordpress.com>

aquest període, i són el resultat d'una economia rural basada en l'explotació intensiva del camp per a la producció de blat, tot i complementat amb una ramaderia de subsistència, que es desenvolupa a través de l'explotació agrícola-ramadera menorquina, el conegut popularment com a lloc menorquí, mitjançant el sistema de guaret.

Els elements i construccions que s'integren en el lloc, entre d'elles les barraques i els ponts, són de caire popular i d'autor anònim, per la qual cosa no disposam de dades històriques que ens permetin datar el moment precís de la seva construcció. Són construccions realitzades amb la tècnica de la pedra en sec i que es destinen al refugi del bestiar boví, de cabestre i de peu forcat, i reben diferents denominacions segons el lloc o la tipologia. La més o menys proliferació de barraques i ponts en un lloc depèn de la seva ubicació geogràfica, de la major o menor disponibilitat de pedreny i de l'especialització del lloc en la cria de bestiar. És comú que els llocs amb terrenys pobres des del punt de vista agrícola i amb molt de pedreny en superfície (per exemple, certes explotacions de la part nord-occidental de l'illa) es dedicassin més a la cria de bestiar, com a causa d'açò, en les tanques hi trobem més quantitat d'aquest tipus de construccions. És probable que l'origen de les barraques es trobi en els clapers, caramulls de pedreny retirats de les tasques per poder-les llaurar. El domini de la tècnica de construcció de la pedra en sec i la necessitat d'aprofitar el pedreny sobrant d'una tanca, per destinar-lo a usos ramaders, podria haver estat el motiu pel qual es començaren a aixecar ponts i barraques arreu del territori illenc.

Encara que l'origen de la construcció de barraques i ponts és antic, un gran nombre d'elles (concretament les més monumentals de la part nord-occidental de l'illa) van ser construïdes durant la primera meitat del segle XIX, i el principal impulsor de la seva construcció fou Bernat Magí Olives i Esquella, el qual va realitzar importants millores en els llocs de la seva propietat equipant-los amb monumentals barraques per al bestiar.

Les barraques de bestiar són construccions que es van aixecar per usos ramaders i anaven destinades, com encara avui, a refugi a la nit i en els dies de pluja o de molta sol i calor per al bestiar oví, especialment, i per al bestiar vacú. Les barraques de porquim solen ser de dimensions més reduïdes, i la portalada d'accés més baixa, i es destinen al bestiar menor, especialment als porcs.

Les barraques es poden trobar a qualsevol tanca del qualsevol dels tres sementers que constitueixen els terrenys d'un lloc, i que servien de refugi al bestiar en el moment en que, pel propi sistema rotatiu de la terra, aquest no podia accedir directament a les construccions de les cases destinades a aquests fi. Així, solen estar en relació també amb altres elements etnològics, com menjadores, abeuradores i diferents sistemes de recollida i d'emmagatzematge d'aigua, per

satisfer les necessitats bàsiques del bestiar. Les barraques són habitualment de planta circular i es caracteritzen per una superposició de diferents cossos de pedra seca que es redueixen de diàmetre a mesura que s'eleva cap a la part superior a la manera d'una piràmide esglaonada, i l'espai interior es cobreix amb una falsa volta per aproximació de filades de pedra.

La barraca intervinguda, com la resta de barraques menorquins, és una construcció anònima, que va ser aixecada, amb tota probabilitat, en el segle XIX. Es trobava en terreny de la propietat Tanques Macià i, actualment, arran de la construcció de la Ronda Sud, es troba en terreny de titularitat pública, tot just al costat d'aquesta carretera.

4. Criteris de la intervenció

La intervenció plantejada tenia previst la realització de tasques de rehabilitació centrades en la conservació/manteniment, la consolidació, la restauració i la restitució del bé. S'entén com a conservació i manteniment aquelles intervencions necessàries per esmenar el deteriorament produït en el temps per l'ús natural del bé i que no impliquen intervencions de rehabilitació (consolidació, restauració i restitució) o reforma (adequació i modernització). S'entén com a tasques de consolidació totes aquelles que inclouen actuacions tendents a afermar, assegurar i donar solidesa al bé. S'entén com a restauració totes aquelles actuacions que tenen per objecte tornar el bé al seu estat original. S'entén com a restitució aquelles actuacions que tenen per objecte reemplaçar, reconstruir o renovar el bé.

Les tasques de conservació i manteniment s'han centrat en la neteja de l'entorn i de la vegetació que envoltava el pont.

Les tasques de rehabilitació (consolidació, restauració i restitució) previstes tenien com a objectiu donar solidesa als elements actualment existents i es centrarien, bàsicament, en l'aixecament i la reparació dels grans enderrossalls i dels esfondraments de murs i cintells per recuperar l'estat original de la barraca. Es preveia recuperar un curt tram de la paret seca a la qual s'adossava el bé, per deixar-ne constància de la seva existència, tot reforçant els extrems per evitar futurs enderrossalls.

En cap cas es preveia realitzar tasques de reforma, és a dir, d'adequació i de modernització. S'entén per adequació totes aquelles intervencions tendents a eliminar els elements disconformes amb els valors culturals i etnològics de la construcció i la seva substitució per altres que s'hi adequïn.

Els criteris d'intervenció destinats a la consolidació, la restauració, la reconstrucció i la conservació del bé preveien, des d'un principi, la utilització de la tècnica i dels materials tradicionals en aquests tipus de construccions, és a dir, la tècnica de la pedra en sec; es preveia, també respectar els elements existents i la tècnica de construcció i no emprar materials ni afegir volums que distorsionassin l'estructura ni la visió de conjunt del bé. En cap cas es pretenia utilitzar materials i afegir elements que no fossin de la tipologia tradicional pròpia d'aquests tipus de béns.

5. Descripció de la intervenció

La intervenció en aquesta barraca no s'ha pogut concloure per manca de temps.

Les tasques que s'han portat a terme s'han centrat, primerament, en la neteja de vegetació i del peltre que envolta la barraca.

En segon lloc s'han iniciat les tasques de neteja i reconstrucció dels enderrossalls dels diferents anells de la barraca. Per una banda s'ha retirat el pedreny dels enderrossalls del cintell inferior (el fals anell), i s'han començat a reconstruir les parts de mur esfondrades. I, en segon lloc, s'ha començat a retirar el pedreny caigut del segon i del tercer anell en vistes a una futura reconstrucció. D'aquesta manera es preveu reconstruir els diferents anells des de baix i cap amunt de manera progressiva, per finalitzar amb la restitució de la clau de la volta i del cintell superior que remata la barraca.

6. Proposta d'intervenció futura

Una vegada finalitzada la campanya Gibet 2009-2010, i sense haver pogut finalitzar la intervenció prevista en aquesta barraca, es proposa la realització de les següents tasques futures per tal de garantir-ne la conservació:

- Finalització de la tasca de recuperació i reconstrucció de la barraca en el projecte Gibet 2010-2011.

- Manteniment i neteja periòdica de la vegetació que envolta el pont.

- Instal·lació d'una senyalètica informativa sobre l'interès i els valors històrics del bé. És important que en aquesta senyalètica s'indiqui de manera expressa la fragilitat del bé i la prohibició d'enfilars-hi.

- Instal·lació d'una barrera d'ullastre que es pugui obrir i tancar, fixada al mur de la portalada, per poder accedir a l'interior i, si escau, per poder-la tancar amb una cademat per controlar-ne l'accés.

SOCIETAT HISTÒRICO ARQUEOLÒGICA «MARTÍ I BELLA »

Plaça des Born, 19 :: 07760 – Ciutadella

Telèfon 971-385753 :: a/e: shamartibella@gmail.com :: <http://shamartibella.wordpress.com>

7. Fotografies

Estat inicial

Estat actual

Ciutadella de Menorca,
26 d'abril de 2010

Antoni Camps Extremera

SOCIETAT HISTÒRICO ARQUEOLÒGICA «MARTÍ I BELLA »

Plaça des Born, 19 :: 07760 – Ciutadella

Telèfon 971-385753 :: a/e: shamartibella@gmail.com :: <http://shamartibella.wordpress.com>